

ЛЕКЦІЯ 7. ОСВІТА ЯК РОЗВИТОК

Філософське розуміння розвитку. Освіта і розвиток людини. Наука і освіта – визначальні чинники суспільного розвитку. Взаємодія науки і освіти. Перехід до суспільства знань. Теорія «людського капіталу». Освіта і сталий людський розвиток. Сукупний інтелект нації та її конкурентоспроможність. Освіта в структурі індексу людського розвитку. Прогнозування розвитку освіти.

7.1. Філософське розуміння розвитку. Освіта і розвиток людини. З точки зору діалектики рух як будь-яка зміна, а також відносний спокій, рівновага як момент руху, є атрибутом матерії, її невід'ємною властивістю. Матерія і рух нерозривні, рух є особливою формою існування матерії, яка виражає її здатність змінюватись і переходити з одного стану в інший. Рух включає в себе всі процеси, які відбуваються у природі і в суспільстві. Об'єктивною основою руху є внутрішня суперечність притаманна всім предметам і явищам, що розвиваються, наявність у них протилежних начал, властивостей, сторін, тенденцій, що виражають старе і нове, те, що відмирає, а також те, що народжується в процесі розвитку.

Ідея розвитку формувалась у людській свідомості та у науковому світогляді упродовж тисячоліть. Збагнути рушійні сили розвитку вдалося філософії: задовго до того, як конкретні науки про природу і суспільство зуміли підійти до досліджуваних ними питань з позицій розвитку, філософи обґрунтовували положення про розвиток як про найважливіший принцип буття. Засновник давньоіндійської ведичної філософії-даршани санкх'я, мудрець Капіла (VII ст. до Р.Х.) вважав, що світ складається з двох протилежних частин пракриті (матеріальний та енергетичний початок) та пуруши (абсолютної свідомості). Колесо сансари у буддизмі – це процес руху, постійних перероджень, розвитку. Античні філософи – діалектики, розглядаючи космос як єдине ціле, аналізували процес виникнення і перетворення одних явищ в інші. Вони створили концепцію великого кругообігу, у якій світ визнавався вічним і нетворним, з постійною циклічною повторюваністю явищ. В епоху Середньовіччя у християнській думці на ідеалістичній основі виникло уявлення про тимчасову спрямованість, неповторність подій індивідуального та суспільного життя. У філософії Просвітництва з'являється ідея історичного розвитку, безперервного прогресу, рушійними силами якого визнавались духовні фактори. Німецька ж класична філософія представила цілісну концепцію розвитку з позицій об'єктивного ідеалізму.

Сучасна філософська думка розуміє розвиток як особливий тип змін. З неосяжної кількості змін виокремлюються такі, що пов'язані з системним оновленням. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта і його структурно-функціональної сутності. З точки зору філософії інформаційної цивілізації під розвитком розуміється процес накопичення структурної інформації. Розвиток розглядається в координатах *ентропії – інформації*, де під ентропією розуміється міра безладу, а під інформацією – міра

упорядкованості в координатах рівня організації або дезорганізації систем. Розвиток завжди конкретний, він пов'язаний з відповідними матеріальними або духовними системами, поза якими розвитку не існує. Такі системи характеризуються як цілісні, вони створюють нову цілісність. Системний характер змін означає: змінюється якість, причому розвиток характеризується, не разовим якісним перетворенням, а цілим комплексом, зв'язком ряду таких перетворень. У цьому плані розвиток є зв'язком якісних перетворень, якому притаманна незворотність як виникнення якісно нових властивостей та можливостей, яких не існувало раніше. Основними ознаками розвитку є якісний характер змін; їх незворотність і спрямованість. У контексті філософії освіти ми звертаємося до поняття «сталий людський розвиток».

Сталий людський розвиток – це процес позитивних, постійно зростаючих соціально-економічних змін, що передбачає узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку та орієнтацію на упровадження соціальних стандартів, новітніх технологій і збереження довкілля.

Зміст і цілі суспільного розвитку полягають у розширенні можливостей кожної людини реалізувати свої потенції і устремління, вести здорове, повноцінне, творче життя. За такого підходу людина розглядається не лише як чинник суспільного розвитку, але як головний суб'єкт, який користується результатами такого розвитку.

Під розвитком людини розуміється розширення спектру та можливостей інтелектуального, соціального, економічного і політичного вибору, доступних кожному члену суспільства.

Розвиток особистості – це процес формування соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації та виховання, що відбувається упродовж життя.

Освіта є важливою частиною процесу формування особистості. У рамках цього процесу суспільство передає знання, навички від однієї людини до іншої. У процесі навчання учневі та студентіві транслуються певні культурні цінності; процес навчання направлений на соціалізацію особистості, але іноді навчання конфліктує з істинними інтересами учня. Еміль Дюркгейм (1858 –1917) – французький соціолог-позитивіст, у своїй книзі «Соціологія освіти» звернув увагу на те, що основна мета освіти – передавати цінності пануючої культури. Оскільки культура кожної нації у процесі її розвитку сформувалась як своєрідний феномен, то й освіта також розвивається і феноменізується. Так, наприклад, у Давньому Римі головною метою освіти була підготовка воєначальників і державних діячів; у Середні віки у Європі робився наголос на вивченні християнської релігії; в епоху Ренесансу основний інтерес існував до культури, мистецтва до літератури. Отож, з плином часу та калейдоскопічною зміною епох змінювались культурні інтереси людини й відповідно змінювалась освіта.

Освіта відчуває на собі практично всі зміни, що відбуваються у суспільстві, переживає глибокі, якісні трансформації. Освіта робить інтереси людини більш різнобічними, особа стає більш мобільною і краще розуміє можливості працевлаштування, самоудосконалення. Крім того, більш освічена людина здатна швидше й успішніше пройти перепідготовку за новою спеціальністю, тим самим виявляючи тісний взаємозв'язок між професійною підготовкою і швидкістю працевлаштування. Від рівня та якості освіти, здобутої людиною, залежить її становище на ринку праці та у сфері зайнятості.

У сучасному українському суспільстві поки що немає єдиного стійкого уявлення про роль освіти у процесі розвитку як окремої особистості, так і країни в цілому. Для багатьох людей навчання у вищому навчальному закладі – це, першою чергою, можливість розвинути власний інтелект, а також знайти цікаву професію. Але чимало й тих, хто пов'язує здобуття вищої освіти з можливістю у майбутньому мати високий дохід. Роботодавець, підбираючи персонал на добру і високооплачувану роботу, орієнтується на рівень освіти як на критерій відбору претендентів, як на показник, що засвідчує можливість людини впоратися з роботою. Оскільки освіта за своєю суттю є важливим критерієм відбору претендентів на робочі місця, то цей факт сам собою стає спеціальним стимулом для потенційних працівників у підвищенні рівня освіти, а точніше, *отримання* дипломів, що формально підтверджують успішне проходження курсу навчання. Документ про здобуття формальної освіти стає самостійною «цінністю», хоч при цьому зовсім не гарантує соціальну кар'єру і матеріальне благополуччя його власників.

Відтак освіта є важливою складовою національного багатства; як сукупність компетенцій вона є ефективним виробничим ресурсом, який, на відміну від матеріально-технічної бази суспільства, має здатність до постійного оновлення й удосконалення, що є запорукою сталого його розвитку. Ефективність інвестицій в інтелект нації значно зростає за умови синхронізації розвитку освіти із стратегією розвитку економіки, соціальної та духовної сфер суспільства. А відтак освіта стає важливим елементом стратегії економічного зростання держави. Система безперервної освіти є основним стратегічним чинником не лише соціально-економічного, інтелектуального й духовного розвитку суспільства, але й важливою складовою безпеки.

Аналіз ефективності інвестицій в освіту свідчить, що на особистісному рівні вона визначається перспективою щодо зростання доходів людини в результаті набуття освіти; на мікроекономічному – зростанням межового продукту, прибутку або (для неприбуткових організацій) підвищенням якості роботи, розширенням сфери діяльності; на макроекономічному рівні – зростанням національного доходу держави. Найголовніше – підтримання високого освітнього рівня громадян є запорукою подолання бідності.

Відомий американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер зазначає: «В довгостроковій перспективі для будь-якої держави мають значення продукти розумової праці: наукові й технологічні дослідження; навчання робочої сили; складне програмне забезпечення; більш витончене управління; просунуті комунікації; електронні фінанси. Ось ключові джерела завтрашньої могутності, але жодне з цих стратегічних озброєнь не може бути більш важливим, ніж високоякісна організація, особливо організація знання як такого». Отже, організація знання згідно з Е. Тоффлером прирівнюється до стратегічних озброєнь. Звідси витікає висновок щодо ключової ролі освіти, яка покликана передавати знання не тільки від покоління до покоління, а й з наукової сфери у практику життя.

Європейський і світовий досвід розвитку країн переконливо свідчить: чим вищий освітній рівень населення, тим заможнішою є нація, потужнішою держава, розвиненішими економіка й демократія. У багатьох країнах освіта стала важливою складовою національного багатства; як сукупність компетенцій вона є найефективнішим виробничим ресурсом, який, на відміну від зношеної матеріально-технічної бази, постійно оновлюється, вдосконалюється, забезпечуючи сталий розвиток сучасних націй.

Сталий розвиток суспільства значною мірою визначається інтелектуальним і культурним рівнем населення, адже інтегрованим показником успішності сучасного суспільства є не лише економічний розвиток, але й інтелектуальний, освітній потенціал і здоров'я населення. Найбільш розвинені країни світу отримують майже 40% валового національного продукту винятково за рахунок інвестування діяльності щодо підтримання високого освітнього рівня населення. Інвестиції, спрямовані на розвиток системи освіти, виявляються найефективнішими. Узагальнення 20 різних оцінок окупності витрат на середню освіту засвідчує, що ці величини змінюються в межах від 8 до 20%. Норми віддачі від фінансових витрат вищих навчальних закладів у США після Другої світової війни становили 8 – 12%, а норма прибутку реального капіталу наближалася до 4%. Відтак, у структурі валового національного продукту від 25 до 70% доходу може забезпечуватись за рахунок освіти. Отже, кожна інвестована в освіту одиниця витрат, як правило, дає не менше чотирьох одиниць прибутку, вираженого у грошовій формі. Підвищення освітнього рівня населення також позитивно позначається на ефективному використанні матеріальних і людських ресурсів, створює оптимальні умови для інноваційного розвитку суспільства.

Ефективність інвестицій в інтелект нації зростає за умови синхронізації розвитку системи освіти зі стратегією розвитку економіки, соціальної і духовної сфер суспільства, за наявності сприятливого суспільно-політичного та економічного клімату. Стрімкий розвиток ринкових відносин в Україні, кардинальне реформування відносин власності, активний розвиток підприємництва в усіх сферах діяльності спричинились суттєвими змінами у

свідомості людини. Ці зміни вимагають від освіти переосмислення нею самою власного місця в сучасній соціально-економічній системі, а відтак і адекватних змін у змісті та методах освіти, переорієнтації навчання із нагромадження знань на підвищення рівня компетентності, переходу до реалізації інноваційної моделі системи освіти.

7.2. Наука і освіта – визначальні чинники суспільного розвитку. Взаємодія науки і освіти. Виклики XXI ст. спонукають освіту й науку сконцентруватись на проблемах людини; про людину ми знаємо значно менше порівняно із знаннями про нашу планету, рослини та інші речі, що нас оточують. Біологічний тип людини за останнє тисячоліття практично не змінився, однак освіта й наука поки що не визначили оптимальних способів впливу на формування людини, як в інтелектуальному, так і в соціальному аспектах. Мабуть, поєднання творчих зусиль природничих і гуманітарних наук і зможе вивести на перспективний шлях пошуку науково обґрунтованих підходів до вивчення людини і впливу освіти на її формування. Це є особливо актуальним у зв'язку з посиленням дії факторів негативного впливу на життєдіяльність людини, які змінюють її психічну сутність.

Слід звернути увагу й на педагогічну технологію, або технологію людинотворення, беручи до уваги, що технології формуються у повній відповідності із законами об'єктивного світу як його складова. Проте в них фіксується також вся суб'єктивність цілеспрямованої діяльності людини – її цілі, досвід, наукотворення, принципи організації тощо.

У технологіях об'єктивується досягнутий ступінь організації праці й соціального розвитку, соціальної організованості. З цієї точки зору діяльність у сфері освіти, що є використанням соціальних технологій, безпосередньо спрямована на створення духовного продукту, якого потребує суспільство, та на відтворення кваліфікованої робочої сили для всіх галузей виробництва. Деформації розвитку системи «освіта – наука – технології» призводять не лише до взаємного відчуження її елементів. У соціокультурному аспекті вони зумовлюють відчуження цієї системи від людини й навпаки. Унаслідок цього в суспільстві створюється атмосфера вузько прагматичного, утилітарно-практичного ставлення людини до життя та його цінностей.

Наука і освіта переживали різні етапи розвитку: від фахової відірваності всередині кожної з них до системної інтегрованості. Сьогодні украй актуально визначити науку і освіту як «м'які», гнучкі системи, показати їх взаємозв'язок, націленість на розв'язання суспільних проблем і реалізацію власних потреб. Дотепер класична наука й освіта розвивались за дисциплінарним принципом: кожна наука, кожна навчальна дисципліна (предмет) посідали своє місце в системі, як правило, не допускаючи вторгнення до сфери одна одної. Синтез був можливим виключно на рівні філософії.

Проте така ситуація вже не відповідає потребам прогресу і не виробляє компетенції

сьогодення. Для нинішнього етапу розвитку суспільства важливо сформувати вміння поєднувати поля знань і наукових дисциплін, які раніше були ізольованими або вивчалися ізольовано. Міжпредметність та інтегрованість як в освіті, так і в науці все більше стають прикметною ознакою сьогодення. Аналіз і об'єднання наукової інформації, що належить до різних наукових сфер і навчальних предметів, створюють передумову для поглиблення наукових знань, відкриття нових закономірностей і явищ, а також для більш глибокого усвідомлення взаємозалежностей, які існують в природі та суспільстві. У навчальному процесі в цьому контексті особливу роль відіграють уява, образне мислення, вміння порівнювати й синтезувати. Найбільш це притаманне для аспірантури й докторантури, де відбувається найповніше поєднання науки й освіти. Проте принцип інтегрованості набуває все більшого поширення й у загальній середній освіті. З кінця ХХ ст. інтегровані навчальні предмети стають актуальними навіть для початкової школи.

З цієї причини вкрай необхідною є глибока й всебічна взаємодія фундаментальної науки та освіти, що забезпечує створення загальнонаукового середовища й впливає на формування у дітей та молоді цілісного світогляду та науково обґрунтованої картини світу. Таким чином, відбувається фундаменталізація й самої освіти та інкорпорація постійно зростаючих наукових досягнень до її місту. Нині особливої ваги набуває формування через освіту новітніх уявлень про екологічну та інформаційно-енергетичну картину світу. Також ще якихось півстоліття тому комп'ютерна теорія була актуальною для досить вузької когорти фахівців, а нині її вивчення розглядається як необхідна складова змісту освіти. По суті, йдеться про відмову від матеріально-механістичного підходу до пояснення картини світу, що вступив у протиріччя із сучасною теоретичною наукою й призвів сучасну цивілізацію до глибокої системної кризи. Освіта, що спиралася на матеріально-механістичний підхід, відстала від потреб сучасної цивілізації. Вона більше спрямована на освоєння минулого досвіду людства, ніж на підготовку молоді до життєдіяльності у мінливому сьогоденні й у майбутньому. У такій ситуації консерватизм в освіті перестає бути позитивним, тому що він стримує радикальне впровадження нового змісту й технологій навчання.

Базовий наукознавчий розподіл передбачає чотири напрями: 1) «чисту» науку, 2) прикладну науку, 3) науково-педагогічну й 4) науково-просвітницьку (популяризаторську) діяльність, що суттєво допомагає досягнути глибину взаємозв'язків у системі «освіта – наука». «Чиста» науково-технічна діяльність найменше пов'язана із системою освіти, проте вона є залежною від останньої, адже підготовка науковців відбувається в аспірантурі й докторантурі вищих навчальних закладів. Власне, саме від рівня цієї підготовки значною мірою залежить подальше просування науки у пізнанні світу.

Прикладна наука, що забезпечує реалізацію інноваційної політики, значною мірою здійснюється через академічні установи й вищі навчальні заклади. І в цьому контексті взаємозв'язок освіти й науки є таким, що має не лише певну історію, але й широкі перспективи розвитку.

Науково-педагогічна діяльність є серцевиною взаємозв'язку освіти й науки. Поєднання наукового пошуку з викладацькою діяльністю має багатостолітню традицію і значною мірою забезпечує розвиток як освіти, так і науки. Транслюючи наукові знання, вчені залучають до наукових досліджень нові покоління науковців, забезпечують наступність у науковому пізнанні.

Науково-просвітницька діяльність забезпечує пропаганду науково-технічних знань, формує про наукові настрої в суспільстві й сприяє соціальній адаптації науки.

І, нарешті, неможливо не помітити того, що вплив науки на такий важливий компонент виробництва, як сама людина, опосередкований зазвичай системою освіти. Остання має кваліфікуватись не лише як система формальної освіти, але й загалом як діяльність суспільства та його членів, спрямована на підвищення освітнього рівня людей. Власне, у такому розумінні система освіти виявляється сполучною ланкою, з одного боку, між фундаментальними й прикладними дослідженнями, а з другого - між наукою і практикою.

Відтак, розвиток науки як безпосередньої продуктивної сили, хоча й неоднаково, але завжди опосередкований певними проміжними ланками. Поступ науки і технологій, зростання систем і складності наукового знання, шлях від «чистої» теорії до практики не спрощуються, а навпаки, ще більше ускладнюються, особливо під впливом ідеологічних чинників, які нерідко спотворюють процес розвитку системи «освіта – наука – технології».

Ще порівняно недавно, лише піввіку тому, наука функціонувала немовби «паралельно» з процесами, які розвивалися у сфері виробництва, істотно не торкаючись основ життєдіяльності людей. Однак посилення взаємозв'язку між наукою і виробництвом привело до перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Разом з тим, це зумовило монополізацію і, як уже зазначалося, мілітаризацію науки, її орієнтацію на прибуток і безпосередній прагматичний ефект. Врешті-решт і діяльність учених перестала сприйматись традиційно, лише як не зрозуміла для широкого загалу праця дивакуватих одинаків, які лише споглядають явища природи й перебувають у своєму замкненому світі.

Стан справ істотно змінився відтоді, як в Лос-Аламосі було підірвано перший ядерний пристрій; вибух у Хіросімі лише утвердив це нове ставлення до науки, яка виявилась лиховісною силою. Чорнобильська катастрофа 1986 р. підтвердила та зміцнила побоювання світового громадського загалу щодо того, що чудеса сучасної науки й технології використовуються насамперед для розширення й подальшого вдосконалення арсеналу

засобів масового знищення. Стало очевидним, що навіть найбільш абстрактні розділи науки, такі, як ядерна фізика, мають тісний зв'язок із суспільно-економічним життям людей, з політикою. Наука із скромної трудівниці, малоцікавої для широкого загалу, перетворилась, не без активної участі ЗМІ, на фатального і всемогутнього «демона». Для цього не бракує серйозних підстав. Відомо, що нині у військовій сфері країн світу зайнята приблизно чверть загальної кількості наукових працівників, і вона поглинає до 40 відсотків видатків на всі наукові дослідження та дослідно-конструкторські розробки.

Мілітаристської утилізації наукових досягнень зазнала не лише наука. Не менших втрат зазнала й система освіти, насамперед вищої та професійної, на яку мілітаризована наука справляла особливо негативний вплив. Як наслідок – наука й освіта перетворились на невід'ємну складову військово-промислового комплексу, який поширив свій вплив на всі сфери суспільного життя, деформуючи їх у найбільш антигуманному, воєнізованому напрямі. По обидва боки океану значна частина кадрів вищої кваліфікації впродовж десятиліть готувалась для потреб військово-промислового комплексу. Діяльність національних академій, вищих навчальних закладів підпорядковувалась дослідженням військового характеру. Розв'язання назрілих проблем людства значною мірою залежать від подальшого розвитку науки, освіти та культури. Загалом цей процес передбачає зміну самосвідомості суспільства й активізацію захисних функцій освіти та культури щодо духовного й фізичного здоров'я людей.

XXI ст. ознаменувалось прискореним розвитком науки і техніки, що спричинило до значних змін у змісті освіти. Зміст освіти формується людством у процесі пізнавально-практичної діяльності, що детермінується соціокультурними й економічними потребами. В ньому, як і в науці, розкривається нерівнозначність одних явищ природи щодо буття інших, а також і для буття людини, яка є часткою соціоприродної системи. Важливо, щоб зміст освіти розкривав ієрархію законів, теорій, явищ, найбільш сутнісних властивостей наукових знань, що встановлюються в процесі пізнання і практики. Педагоги і науковці повинні враховувати структуру глобальної й локальної частин світу, що зумовлюється наявністю ієрархії природних закономірностей, явищ, властивостей, феноменів, які відрізняються певним рівнем глибини, універсальності й загальності, що спочатку встановлюються, а в подальшому використовуються людиною в її діяльності щодо практичного освоєння світу.

У процесі дослідження взаємозв'язків освіти і науки, застосування нових підходів до системи пріоритетів розвитку в XXI ст. варто враховувати, що картина світу з упровадженням сучасних комп'ютерних засобів і технологій радикально змінилась практично в усіх сферах життя сучасного суспільства – від практики державного управління до освіти й культури. Нині широко обговорюються проблеми, породжені цими змінами -

такими як перетворення інформації на певний глобальний «ресурс» людства, зміни соціального і культурного середовища, зростання відчуження людини в інформаційному суспільстві. Інформаційні технології, як і будь-які інші технології, мають не лише позитивні, але й негативні наслідки. Сучасні процеси глобалізації та інформатизації об'єднують світ, як правило, через упровадження «масової» культури, яка орієнтує людину на поверхове ставлення до життєвих явищ як до калейдоскопу розваг і вражень. «Масова» культура формує особливий, спрощений тип мислення й сприйняття світу.

Внаслідок виникнення вказаних проблем «технологічний оптимізм» кінця ХХ ст. дедалі більше поступається місцем соціальному песимізму. Останнім часом для суспільної думки стає все характернішим сумнів щодо можливості за допомогою сучасної техніки та технологій змінити світ на краще. Поглиблюючись через глобальні катастрофи, які періодично відбуваються у різних місцях земної кулі, цей песимізм переростає у неприховану недовіру щодо тверджень про доцільність практичного використання наукових відкриттів і технічних досягнень на благо людства. Цим пояснюється необхідність філософського осмислення феномену технічного прогресу як зв'язку між технікою, природою і людиною.

Одним із важливих аспектів цього процесу є осмислення значного зростання ролі наукового знання та інформації. Йдеться не лише про те, що наука дійсно є безпосередньою продуктивною силою суспільства, але й про скорочення дистанції між науковим відкриттям і його застосуванням у виробництві. Особливої актуальності набуває осмислення «нового» місця сучасної людини в природі, засноване на розумінні того, що *homo sapiens* є лише часткою природи, яка не має існування поза нею. Світоглядні орієнтації, сформовані впродовж попередніх тисячоліть, на жаль, випускали з поля зору людину у світі її буття, а освіта втрачала свою людиновимірність. Внаслідок цього виникла ситуація, за якої не лише природниче, але й гуманітарне знання стало втрачати гуманістичну спрямованість. Це сприяло формуванню суспільного ставлення до природи й окремої людини як до «ресурсів» і «резервів» суспільного буття.

Нині можна твердити про усвідомлення необхідності формування цілісної системи соціоприродної єдності. По суті, відбувається актуалізація ідей, обґрунтованих свого часу В. Вернадським, щодо єдності живої й неживої природи, яку він пропонував визначати поняттям «*ноосфера*». Ноосфера формується суспільством як продовження організованості біосфери в еволюції процесів, що забезпечують її збереження. Сучасна наукова теорія розвитку суспільства є неможливою без урахування ноосферної орієнтації, яка суттєво змінює визначення ролі й місця людини на нашій планеті й у космосі. Сучасна цивілізація постійно розширює межі діяльності, а суспільство дедалі більше усвідомлює власну роль в

організації природного середовища. Звідси впливає особлива місія науки й освіти, оскільки наука, досліджуючи системну організованість біосфери, має визначити, які саме закони саморегуляції цієї системи повинні використовуватись людиною в процесі формування ноосфери, а освіта покликана сформувати адекватний світогляд членів суспільства. При цьому завдання, що постало перед освітою, є особливо складним, адже необхідно не лише подолати стереотипи у свідомості людей, глибоко вкорінені в системі матеріальних відносин (особливо відносин власності), але й сформувати нову систему цінностей і орієнтацій людства, що передбачає високу відповідальність за збереження біологічного й суспільного життя на планеті Земля.

Зміни, які відбуваються у світі, вимагають від освіти всебічного розкриття діалектичного принципу універсальної взаємозалежності й взаємозв'язку всіх світових явищ. Сучасна людина повинна усвідомлювати зростаючу динаміку змін під впливом діяльності цивілізації. При цьому слід взяти до уваги, що темпи змін у природі й суспільстві фактично синхронізувались, а це означає, що відбувається стирання граней між природним і суспільним. Ефективність освіти значною мірою має визначатись цілісністю синтезованого знання, що формується на основі результатів конкретних наук. Винятково важливим є перехід науки від вирішення проблеми виживання людства, до формування стратегії його сталого розвитку.

Реалізація стратегії сталого розвитку людства – це найбільш безпечний і перспективний шлях трансформації взаємозв'язків природи й цивілізації, що передбачає нову парадигму суспільно-політичних, економічних, моральних і духовних цінностей та орієнтирів, векторизованих на збереження самоцінності людського життя й навколишнього природного й соціального середовища. Сталий розвиток відкриває перспективи подолання гуманітарної кризи, з якою зіткнулася нинішня цивілізація. Людство перебуває в процесі переосмислення сутності цивілізаційного розвитку, його устремлінь, взаємовідносин з природою та внутрішніх суспільних явищ. Наука й освіта на цьому етапі мають гармонізувати свій вплив на суспільство з метою досягнення глобальної рівноваги як моменту розвитку людства. Особлива роль належить філософії, яка інтегрує в собі природниче й гуманітарне знання, що зрештою має увінчатись утвердженням нового гуманізму, очищеного від стереотипів минулого й збагаченого універсальними загальнолюдськими цінностями.

Такими є основні пріоритети освіти й науки XXI ст., сутність яких полягає в утвердженні концепції випереджаючої освіти.

7.3. Перехід до суспільства знань. Теорія «людського капіталу». Глобальні кризи (екологічна, ресурсна та ін.), наростання нових ризиків і суперечностей (моральних, релігійних, політичних, економічних, техногенних) на рубежі XX – XXI століть засвідчили

фундаментальну залежність людської цивілізації від тих якостей особистості, які закладаються в освіті, й спонукали до пошуків нової парадигми освіти. Традиційна модель «підтримуючого навчання», що базувалась на усталених прийомах і методах навчання справлятися з уже відомими, повторюваними ситуаціями, виявилась недієвою й неефективною в умовах мінливого й динамічного інформаційного суспільства.

Такий тип суспільства сьогодні називають «Knowledge Society» – «суспільство, засноване на знаннях» або «суспільство знань». Суспільство знань – це певна фаза, інформаційний етап, розвитку постіндустріального суспільства, усі сфери якого, першою чергою економіка та освіта, зорієнтовані на новітні досягнення у сфері інформаційних та комунікаційних технологій»

У науковий обіг спочатку ввійшов термін «економіка знань», завдяки американському вченому Ф. Махлупу, а термін «суспільства знань» (саме так – у множині) увів наприкінці 60-х років минулого століття році відомий американський економіст і філософ австрійського походження *Пітер Друкер*. У подальшому це поняття було виведено на вищий міжнародний рівень зусиллями ЮНЕСКО та пов'язаних з нею інтелектуалів. Концептуально мається на увазі впровадження в систему взаємин усередині людського суспільства двох важливих принципів:

- надання загального доступу до інформації, знань та якісної освіти;
- забезпечення свободи вираження, дотримання культурного різноманіття і повага людської гідності.

Поняття «суспільство знань» все частіше використовується філософами, соціологами, економістами, педагогами для осмислення процесів, що відбуваються в духовному, політичному й економічному житті, в інформаційній сфері, у структурах освіти і науки. У доповіді ЮНЕСКО з промовистою назвою «До суспільства знання» стверджується: «Сьогодні загально визнано, що знання перетворилося на предмет колосальних економічних, політичних і культурних інтересів настільки, що може служити для визначення якісного стану суспільства, контури якого лише починають перед нами вимальовуватися».

На противагу інформаційному суспільству, заснованому на інформаційних технологіях і обміні інформаційними товарами у світовому масштабі, суспільство знань переслідує не технологічні, а пізнавальні цілі, в основі яких культурні, політичні та економічні напрями. Суспільство знань – це суспільство, яке динамічно розвивається і для якого характерним є наступне:

- усвідомлюється роль знання як чинника успіху в будь-якій сфері діяльності;
- існує постійна потреба у нових знаннях, необхідних для вирішення нових завдань, створення нових видів продукції та послуг;

- ефективно функціонують системи генерування і передачі знань;
- пропозиція знань прагне не тільки задовольняти наявний попит на знання, а й формувати такий попит;
- у рамках суспільства системи, що виробляють знання, ефективно взаємодіють одна з одною і з виробниками матеріальних продуктів, закладаючи підмурки економіки, що базується на знаннях – *економіки знань*.

Основу економіки знань складають:

- якісна освіта;
- продуктивні знання – наука;
- інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), що сприяють розповсюдженню і застосуванню знань;
- ефективна система упровадження гуманітарно-інтелектуального капіталу в результати виробничої діяльності.

Особливість розвитку сучасної економіки полягає в тому, що вона визначається не простим зростанням обсягів виробництва, а тією його складовою, яка відбувається за рахунок різного роду інноваційних, якісних зрушень в економіці. Між тим, основна частина таких зрушень генерується в процесах діяльності людей. Введення людського потенціалу в систему філософських понять передбачає радикальну зміну логіки, структури та дотримання всіх основних складових освітньої діяльності. Людський потенціал – не просто джерело економічних можливостей, але й вимогливий екзаменатор дієздатності й освіти, й економіки.

Глобалізована світова економіка продовжує рухатись у напрямку, що його економісти називають *новою економікою*. Епоха індустріального суспільства поступилась місцем інформаційному суспільству, а з ним – пошуку і вибору інформації. Подальший економічний розвиток, у тому числі по відношенню до української економіки, буде залежати від того, як

люди справляються з проблемами, викликаними впливом інформаційної революції кінця ХХ ст. Поява зовсім нових високорозвинених технологій супроводжується збільшенням важливості послуг, у тому числі тих, які вимагають високої кваліфікації, справляють вплив на механізми адаптації суспільства. Для забезпечення розвитку необхідно постійно вдосконалювати навички людини і змінювати укорінені впродовж багатьох років соціальні звички. Сучасність вимагає постійного відновлення знань, розширення кваліфікації, – словом, постійної освіти для суспільства в цілому, а не тільки для еліти. Ефективна і гнучка освіта повинна забезпечити підвищення рівня людських знань, більш широкий вплив на підвищення якості людського капіталу. Здається безсумнівним, що жодна країна у світі не може забезпечити собі, як це не вдалось і в минулому, стійкий економічний розвиток без істотних інвестицій в людський капітал.

Інвестиції в людський капітал мають індивідуальний аспект. Якісна освіта, набуття навичок, умінь дозволяють легше адаптуватись до динамічного середовища, високоосвіченій людині набагато легше знайти високооплачувану роботу, забезпечуючи тим самим можливість не тільки більшою мірою задовольняти матеріальні потреби, але й прогрес у сенсі задоволення потреб вищого порядку: світоглядних, культурних тощо.

В епоху економіки знань освіта є найбільш дієвим способом підвищити рівень добробуту як всієї нації, так і окремих індивідів. Чим вищим є рівень професійної компетентності працівників у різних секторах економіки, а також соціально-економічних відносинах, тим більшою є вірогідність забезпечити стійку траєкторію економічного зростання. Сьогодні, в епоху економіки знань, коли найбільш важливу роль відіграють і будуть відігравати навички, винаходи і впровадження нових технологій і управління інформацією, фізична активність людини, що дотепер була найпершою ознакою людського капіталу, замінюється інтелектуальною активністю. Всі великі економічні перетворення завжди супроводжуються розвитком освіти: від виробництва до промислової революції, від революції Мейдзі в Японії до перших радянських п'ятирічок. Науково-технічний прогрес, перетворюючи традиційні професії і створюючи нові, робить необхідною освітою, професійну підготовку або перепідготовку, ставлячи, таким чином, нові завдання перед освітою. Будь-яка держава, замисливши прискорення економічного розвитку, повинна докладати паралельних, до того ж випереджаючих, зусиль в галузі освіти.

У новій економіці знання виступають як:

- а) безпосередній продукт діяльності;
- б) предмет безпосереднього споживання;
- в) виробничий ресурс, що використовується у процесі виробництва продукції;
- г) предмет розподілу та ринкових трансакцій;

- д) знаряддя або інструмент управління;
- ж) засіб збереження і консолідації суспільства.

Проте суспільство знань не зводиться до економіки знань, не є ще одним проявом ринкової економіки; це більш широке поняття. Потреба в нових знаннях існує не тільки в економіці, але й у всіх сферах діяльності людей. Процеси комерціалізації науки, культури, освіти - реальність, однак ці процеси зачіпають лише окремі аспекти і фрагменти таких областей. Значна частка інформаційної продукції, виробленої в суспільстві знань, стає суспільним надбанням, винагорода її творцям здійснюється не на комерційній основі, вона може бути символічною, а то й зовсім не мати грошового вираження. Натомість постає нова культура, заснована на моделях, які викликають необхідність виникнення нової інформаційної грамотності.

Суспільство знань неминуче детермінує необхідність фундаментального політичного вибору і прийняття рішень про вибір цілей, до яких прагне суспільство. Особливо до того, щоб забезпечити справедливий доступ до освіти і знань та задоволення запитів різних суб'єктів суспільного й економічного життя у плані «інтелектуальної власності». Вхідження людської цивілізації в етап суспільства знань пред'являє якісно нові вимоги до системи освіти. Метою освіти стає не підготовка людини до майбутньої діяльності (перш за все, професійної) за рахунок накопичення про запас якомога більшого обсягу готових систематизованих знань, а розвиток особистості, оволодіння нею способами засвоєння існуючих і створення нових знань.

Сьогодні вже очевидним є факт, що класична модель освіти практично вичерпала себе: вона вже не відповідає належним чином ні вимогам науково-технічного прогресу, ні завданням розвитку економіки. З огляду на цю обставину, наукове й педагогічне співтовариство шукає нові підходи, виробляє філософські й педагогічні ідеї, які виявилися б інтелектуальною основою модернізації системи освіти. Все більшою нагальністю позначені запитання щодо нового ідеалу освіченості, мети освітнього процесу, його зв'язку із суспільною практикою за умов сучасної технологічної та інформаційної революції. Особливої актуальності набуває проблема економічного забезпечення системи освіти і економічної ефективності цієї системи.

Характер принципів змін, що відбуваються в системі освіти, відбивається у понятті «нова парадигма освіти». Якщо сутність старої парадигми освіти виражалась у гаслі «Освіта – на все життя», то нова освітня парадигма суспільства знань – це стратегія освіти для майбутнього: «Освіта *упродовж всього* життя». В цьому сенсі суспільство знань несе в собі ембріон нового гуманітарного та інтелектуального вчення, здатного радикально змінити життя людини на краще.

Суть нової парадигми освіти характеризується наступними факторами:

- зміщення основного акценту із засвоєння значних обсягів інформації, накопиченої запас, на оволодіння способами безперервного набуття нових знань і уміння вчитися самостійно;

- освоєння навичок поводження з будь-якою інформацією, з різнорідними, суперечливими даними, формування навичок критичного, а не репродуктивного типу мислення;

- формування професійної компетентності.

Знання вже стали не тільки самостійним продуктом і фактором виробництва, а й засобом накопичення. Вже не залишилось сумнівів у ефективності інвестицій в освіту, які насправді є інвестиціями в людину; в суспільстві знань; найкращим засобом накопичення є самі знання. Суспільство знань, по-перше, показує, що найбільш коротким і раціональним шляхом особистості й цивілізації в цілому до успіху є оволодіння знаннями, по-друге, містить високу загальнолюдську мету: всебічне вдосконалення людини, розвиток наук, заохочення наукових досліджень, що поглиблюють знання людини про себе і про Всесвіт, забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Стратегічна мета суспільства знань – створення високорозвиненої і життєздатної людської цивілізації, вихованої у готовності протистояти політичним, економічним, техногенним і природним викликам навколишнього світу і здатної до постійного вдосконалення.

Нині, коли зростає значення освіти як найважливішого чинника формування нової якості економіки і суспільства в цілому, збільшується вплив освіти на формування людського капіталу, у наслідок чого сформувалась окрема, як різновид функціоналізму, **теорія людського капіталу**. Сучасна неокласична теорія людського капіталу зародилася і отримала розвиток в роботах Гері Беккера, Джорджа Мінцера, Теодора Шульца, Бартон Вейсброта та багатьох інших економістів другої половини ХХ ст. Про її народження оголосив у 1960 р. американський економіст, Нобелівський лауреат *Теодор Шульц* (1091 – 1998), якому й приписують авторство терміну «людський капітал». Саме народження теорії оформилось у жовтні 1962 р., коли «Journal of Political Economy» випустив додатковий номер під назвою «Інвестиції в людей». У загальних рисах концепція людського капіталу полягає в ідеї, що люди витрачають на себе ресурси різним чином – не тільки для задоволення поточних потреб, але й заради майбутніх грошових і не грошових доходів. Вони можуть інвестувати в своє здоров'я; можуть добровільно здобувати додаткову освіту; можуть витрачати час на пошук роботи з максимально можливою оплатою замість того, щоб погоджуватися на першу-ліпшу пропозицію; можуть отримувати інформацію про вакансії; можуть мігрувати, щоб скористатися кращими можливостями для зайнятості; нарешті, вони

можуть вибирати низькооплачувану роботу з більш широкими можливостями для навчання замість високооплачуваної роботи, без будь-яких перспектив кар'єри та розвитку.

Незважаючи на те, що поняття «людський капітал» увійшло в науковий лексикон порівняно недавно, серед дослідників склалось досить чітке розуміння того, що мається на увазі під цим терміном, а саме – міра втіленої в людині здатності давати прибуток. При цьому людський капітал включає вроджені здібності й талант особи, а також її освіту і набуту кваліфікацію. Під впливом теорії «людського капіталу» сформувався також інший погляд на освіту: у процесі освіти людина не отримує нічого, крім своєрідної посвідки про свої здібності, і більш високий рівень освіти свідчить не більше, ніж про більш високі здібності їх носія.

Відповідно до теорії «людського капіталу», освіта не є чимось негайно споживаним, скоріше це капіталовкладення у майбутнє людини. Очікується, що як і всі капіталовкладення, у майбутньому освіта має приносити прибуток. Відповідно, всі зусилля, витрачені в минулому на здобуття якісної освіти, будуть винагороджені в майбутньому. Цілком природно, що винагорода в ідеалі має відповідати капіталовкладенням й це виправдовує нерівність між людьми, оскільки вони затратили неоднакові зусилля й кошти на підготовку до різних видів діяльності.

На думку Т. Шульца, трьома головними функціями освіти є, по-перше, виявлення таланту, по-друге, навчання і, по-третє, наукова діяльність. Під людським капіталом Т. Шульц розумів сукупність знань, компетенцій, кваліфікацій, що у якості засобу виробництва відіграють визначальну роль. Це дало можливість прораховувати економічну роль освіти, науки, охорони здоров'я і розглядати ці сфери як джерело економічного зростання. Пізніше, у зв'язку з питаннями міжнародного економічного співробітництва, визначився новий напрямок – *розвиток людських ресурсів*. Він базується на максимізації людського потенціалу та його ефективному використанню з метою економічного і соціального розвитку. Концепція розвитку людських ресурсів включає в себе демографічні проблеми, проблеми зайнятості, охорони здоров'я, харчування, житла, урбанізації, навколишнього середовища, освіти, підготовки кадрів. У рамках цієї теорії склалося уявлення, що вкладення в людський капітал є економічно ефективними. Наприклад, у США частка витрат на освіту у ВВП за останню третину ХХ ст. була майже подвоєна і за своїми обсягами навіть перевищила витрати на оборону.

Т. Шульц визначив людський капітал як сукупність вроджених чи набутих цінних людських якостей, які після того, як в освіту, медицину й міграційну політику зробити значні інвестиції, можуть бути розвинені й дати значний економічний ефект. Він наголошував, що концепція інвестицій в людський капітал ставить питання про включення ресурсу людського часу в «систему розподільних відносин, що стосуються як ринкових, так і неринкових видів

діяльності. Між поняттям людського капіталу та концепцією розподілу часу існує сильний і очевидний зв'язок». Час тут, згідно з Т. Шульцом, перетворюється на об'єкт інвестування, й ці інвестиції в майбутньому приносять інвестору певний дохід. Першим складником формування людського капіталу є витрати, пов'язані з освітою. У стандартній моделі такого типу соціальні витрати формування людського капіталу дорівнюють сумі освітніх витрат (педагоги, книги, будівлі навчальних закладів тощо) та альтернативної вартості витраченого на освіту часу.

Услід за освітою була зроблена спроба розглянути в якості інвестицій в людський капітал витрати ресурсів (часу та коштів) на зміцнення і підтримку здоров'я. І хоч цьому напрямку досліджень було приділено дещо менше уваги, ніж інвестиціям в освіту, даний підхід також знайшов визнання у філософії та в економічній теорії. Нарешті, у процес формування людського капіталу були включені витрати ресурсів (часу та коштів) на виховання і догляд за дітьми. Як відзначає Т. Шульц, «теорія інвестицій в людський капітал спирається... на припущення про те, що існують певні витрати (жертви), на які йде індивід за власним вибором для створення продуктивного потенціалу (productive stock), втіленого в самій людині, - потенціалу, завдяки якому його власник згодом буде отримувати певні послуги». З цієї точки зору діти, на думку Т. Шульца, можуть розглядатись як форма людського капіталу, оскільки «вкладення в дітей, витрати на їх виховання дають віддачу (психологічну або матеріальну) в майбутньому».

Людський капітал можна розглядати як у вузькому, так і в широкому розумінні. У вузькому сенсі людський капітал – це персоніфіковані знання і навички людей. Широке тлумачення людського капіталу, на додаток до знань і навичок, також включає в себе погляди людей, їх основні цінності, здатність адаптуватися до змін у навколишньому середовищі, мотивацію і ресурси здоров'я і життєвої енергії. Інше, більш вживане у менеджменті й підприємстві, визначення людського капіталу передбачає, що він включає в себе компетентність співробітників, їх мотивації та інтелектуальну спритність.

Людський капітал – це привласнена людиною сукупність інтелектуальних і фізичних ресурсів, що виявляються у її здібностях, компетенції, мотивації, здоров'ї та використовуються в економічній діяльності з метою одержання зростаючого доходу.

Важливо, що теорія «людського капіталу» розглядає людину як «активи», а не як «витрати». Причому, людський капітал, притаманний людині, є його її персональним набутком, власністю. Отож, ключовим моментом у розвитку інтелектуального потенціалу суспільства є розвиток науки та освіти. Як свого часу заявив Наполеон Бонапарт: «Загибель армії – це біда, загибель імператора – це подвійна біда, а загибель інтелекту нації – це катастрофа». Це справді так, адже чим більш обдарованою є людина, тим менше вона витрачає часу і зусиль на набуття нових знань, тобто тим менші витрати вона несе, і тим вище розташована крива її попиту на освітні послуги. У розвиток теорії «людського капіталу» навіть з'явилися математичні моделі, в яких використовується уявлення, що людський капітал є і прямим джерелом споживчих вигод, і гарантом справедливого облаштування світу.

7.4. Освіта і сталий людський розвиток. Теорія сталого розвитку (англ. *sustainable development*) виникла в другій половині XX ст. у якості відповіді на виклики, породжені наслідками домінування техногенного мислення. В його основі було переконання, що людина спроможна підкорити природу і з допомогою техніки здобути повний контроль над її стихіями та забезпечити своє благополуччя. Суспільство техногенної культури мало як значні досягнення, так і спричинені ними ж негативні наслідки.

Ще на початку 70 років XX ст. з метою запобігання драматичному розвитку ситуації вченими було запропоновано концепцію «нульового приросту». Її суть полягала у встановленні глобальної рівноваги між природою і кількістю людей, що мало означати не нарощувати виробництво і звести приріст народонаселення до нуля. Дослідники застерігали світове співтовариство про те, що нарощування матеріального виробництва не може продовжуватись безкінечно в хаотичних масштабах і вимагали відмовитись від збільшення кількісних показників на користь якісних. Відтак, людство мало переорієнтуватися на певні соціальні та економічні зміни, що дозволили б не тільки зберегти природу такою, якою вона

є, а також суттєво поліпшити життя людини. Проте, як засвідчили подальші події, належних висновків, а головне – відповідних кроків для розв’язання наявного вузла проблем, у багатьох країнах зроблено не було.

Новий імпульс розвитку теорії сталого розвитку надала діяльність Міжнародної міжурядової організації – Римський клуб, яку було засновано у 1968 р. відомими вченими з понад 30 країн світу. У своїй діяльності Римський клуб спирався на провідні навчальні заклади та їх наукові дослідження, що також сприяло утвердженню нової ролі освіти у цивілізаційному розвитку. Новизна підходу членів Римського клубу полягала у запропонованій методології урахування граничних можливостей природного середовища справлятися з постійно зростаючим антропогенним тиском, визначення граничних екологічних меж науково-технологічного розвитку цивілізації, розв’язання яких пов’язувалось із колективними зусиллями світового співтовариства, якими, як вважали члени Римського клубу, ніхто не переймався, оскільки переважали корпоративні, національні та державні інтереси. Відтак, доля цивілізації на планеті Земля, на їх переконання, залишалась поза увагою конкретного суб’єкта, ніхто не ніс відповідальності за світ загалом, його цілісність та гармонійність.

Для розроблення альтернативних політик члени Римського клубу обрали стратегію підготовки відповідних наукових досліджень, якнайширшого оприлюднення їх результатів та рекомендацій щодо раціональних і першочергових кроків людства. Вже перша оприлюднена доповідь «Межі росту» (1972), яку підготувала група молодого і на той час маловідомого асистента Массачусетського технологічного інституту Д. Медоуза, стала світовою сенсацією. У ній було запропоновано математичну модель довгострокових наслідків розвитку світової ситуації з урахуванням таких взаємозалежних змін як зростання чисельності населення, промислового виробництва, продуктів харчування, використання ресурсів і забруднення середовища. За висновками авторів доповіді, збереження наявних тенденцій розвитку промисловості, науково-технічного прогресу, неконтрольованих демографічних процесів (малося на увазі зростання народжуваності) та забруднення навколишнього середовища вже у першій половині ХХІ ст. може спричинити глобальну катастрофу.

Окремо було загострено увагу на проблемі поглиблення проблеми соціальної нерівності. Соціально-політичні протести та революції на початку 2011 р. у країнах Північної Африки переконливо доводять обґрунтованість такого висновку, адже головні причини масових виступів у північно-африканських країнах були породжені зростанням соціальної нерівності та неспроможності тамтешніх політичних режимів задовольняти найбільш важливі життєві потреби зростаючого населення.

З метою створення передумов для виходу із замкненого кола проблем цивілізації членами Римського клубу було визначено дві першочергові цілі:

- сприяти якнайшвидшому усвідомленню загроз існуванню та розвитку людства;
- використати всі наявні засоби та знання для утвердження нової філософії життєдіяльності людства та вироблення політики, спрямованої на покращення ситуації.

Діяльність Римського клубу сформувала певну межу між попереднім (до ідей членів Клубу) і подальшим (починаючи з доповідей Римського клубу) розумінням взаємин людини і природи. Стало очевидним, що настав такий момент в існуванні техногенної цивілізації, коли у прогнозах соціально-економічного і культурного розвитку людства потрібно виходити не з абстрактно безмежних можливостей людини, а зі стану природного середовища. Саме завдяки діяльності Римського клубу екологічні проблеми набули величезного міжнародного суспільного резонансу. Доповіді членів Клубу заклали теоретичні і світоглядні основи формування не тільки екологічної свідомості та культури, а й стали основою для вироблення стратегії сталого людського розвитку, сформували підґрунтя для визначення провідної ролі освіти в структурі сталого розвитку.

Експлуатація природних ресурсів набула загрозливого становища, а усвідомлення загрози знищення життя змусило дослідників шукати альтернативу практиці і мисленню техногенної цивілізації та нарощуванню антропогенного тиску на природу. Разом з тим, дисгармонія виявляла себе не лише у системі «людина-природа», а й у системі «людина-людина», що створювало передумови для доволі песимістичних перспектив.

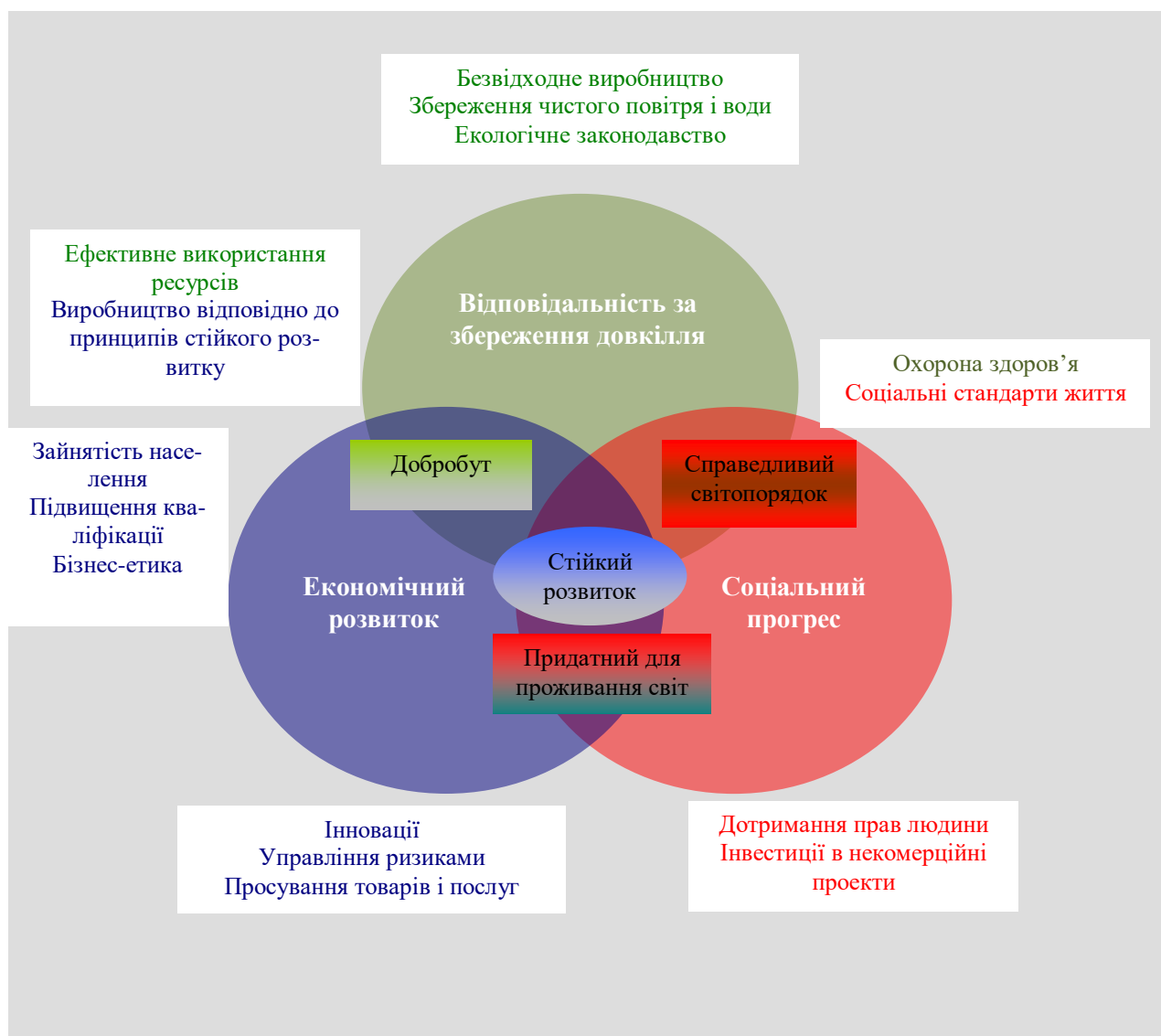
Відтак, цивілізація потребувала нових ідей та рішень, які могли б стати адекватними існуючим загрозам. Ідея безконфліктного, гармонійного та збалансованого цивілізаційного прогресу, яка уперше була обґрунтована Дейлі Германом — провідним дослідником економічних аспектів забруднення довкілля, колишнім економістом Світового банку, якраз і стала ключем для вироблення нової стратегії розвитку. Його монографічне дослідження «Поza зростанням. Економічна теорія сталого розвитку» поклало початок реалізації науково обґрунтованих, системних підходів спрямованих на забезпечення постійного розвитку цивілізації, групи країн, окремих держав і окремих регіонів у цих державах на основі інновацій, зниження рівня експлуатації, бідності та різних форм дискримінації людини. Теорія сталого розвитку передбачала системне, усвідомлено цілеспрямоване керування та прогнозування його результатів.

На конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) була прийнята Концепція сталого розвитку. Цей документ розглядає історію як цілісний соціоприродний процес, а історичний процес - як послідовність змінюваних соціоприродних явищ і подій. Перехід до сталого розвитку та подальший рух цим шляхом уявляється як

керована еволюція соціоприродного типу.

Перехід до сталого розвитку не одноразовий акт. Для досягнення сталого розвитку щонайменше потрібні політична система, яка сприяє участі широких мас населення у прийнятті рішень; правова система, заснована на принципах громадянського суспільства; економічна система, орієнтована на менш енерго- та ресурсоємності виробництва і справедливий розподіл; соціальна система, що забезпечує гармонію суспільних відносин; міжнародна система, яка сприяє стійкості комунікативних, торговельних і фінансових зв'язків; інформаційна система, що забезпечує одержання нової інформації; освітня система, що забезпечує професійну компетентність, що формує високі людські якості; технологічна система, орієнтована на біосферосумісні технології.

Сталий людський розвиток

Незважаючи на широке тлумачення терміну «сталий розвиток», вважаємо, що його розуміння як процесу позитивних, постійно зростаючих культурних, соціально-економічних, політичних, науково-освітніх та інноваційних змін, що ґрунтується на узгодженні потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні довкілля, є найбільш цілісним..

Важливу роль у забезпеченні сталого розвитку належить освіті, яка крім набуття знань і навичок, сприяє також формуванню поглядів, позицій, цінностей, вихованню людини і громадянина. Переорієнтація освіти в інтересах відмови від нестійких моделей виробництва і споживання, дбайливого ставлення до навколишнього середовища, досягнення взаєморозуміння і соціальної стабільності, повинна сприяти переходу людства на шлях сталого розвитку. В даний час практично повсюдно у світі визнано, що в досягненні сталого розвитку провідну роль належить зіграти освіті, буквально названій в багатьох документах ООН «вирішальним чинником змін».

Місія освіти для забезпечення сталого розвитку

- Готувати людей до того, щоб передбачати проблеми, що загрожують життю нашої планети, протистояти їм і знаходити розв'язки.
- Поширювати цінності й принципи, які є основою сталого розвитку: рівність поколінь, соціальна толерантність, скорочення масштабів бідності, захист і відновлення навколишнього середовища, збереження природних ресурсів, створення справедливого і мирного суспільства.
- Показувати складність і взаємозалежність трьох компонентів: природи, суспільства і економіки.

Широке визнання освіти у якості вирішального чинника переходу до сталого розвитку зумовили появу на рубежі століть нового цивілізаційного феномену, названого «*освітою для сталого розвитку*» (ОСР). Абсолютна більшість країн світу зацікавлено сприйняли ідеї нової освітньої парадигми і бере активну участь в проголошеному ООН Десятилітті освіти для сталого розвитку (2005 – 2014 рр.).

Освіта – вихідна ланка в еволюційному перетворенні суспільства, його реформування. Здатність до швидких і ефективних змін стає необхідною умовою для сучасної освіти, яке, по суті, має орієнтуватись на запити не тільки сьогодення, але й майбутнього. В епоху класичної освіти вчилися у минулого, зараз же необхідно вчитися у майбутнього. Формування системи освіти в інтересах сталого розвитку пов'язане з переходом до моделі освіти, заснованої на цілісному підході до людини, суспільства і природи, єдності сучасного наукового знання, на гуманістичних ціннісно-світоглядних установках.

Сучасний людиноцентризм відходить від концепції людини як «володаря природи»; людина все більше постає як рівновелика цінність. Людина, поєднуючи в собі природне, суспільне, духовне та індивідуальне, все більше прагне до гармонізації свого буття у природі. Природа, невід'ємною складовою якої є людина, через людину ж реалізує своє самопізнання, а сукупний інтелект людства водночас є сукупним інтелектом природи.

Проблема самовпорядкування та саморегуляції особистості набуває пріоритетного значення, на що мають спрямовуватись зусилля формальної та неформальної освіти. Сталий розвиток суспільства великою мірою залежить від спроможності освіти реалізувати ціннісну парадигму, суть якої у гармонійному співіснуванні людини, суспільства, природи і техніки, а звідси - аксіологія людинобіосфероцентризму. Освіта для стійкого розвитку передбачає забезпечення адекватності між рівнем освіченості індивіда і реаліями навколишнього природного й соціального середовища; всебічний контроль та ефективне управління якістю освіти; підтримка толерантного духовного клімату в суспільстві. Сучасне суспільство постає як суспільство освічених людей, де Homo educatus визначає його ціннісну основу. Людина

освічена, прагнучи досягти сталого розвитку, покликана осягнути проблеми і переваги глобальних процесів, що відбуваються в світі.

Концепція сталого людського розвитку спрямована на збалансування всіх показників життя – виробничих, соціальних, політичних, духовних, культурних, моральних. І все ж усі ці показники залежать від стану та ефективності освіти в суспільстві. Поняття сталості означає не кінцевість відповідних показників, а їх необхідний характер, здійснення суспільного розвитку через їх нарощування, висування людських пріоритетів на перший план. Зробити це без розвинених систем освіти, науки і виховання неможливо. Ці системи є провідною силою реалізації загально цивілізаційних норм життя в сучасному модерновому і одночасно людському суспільстві.

7.5. Сукупний інтелект нації та її конкурентоспроможність. Освіта в структурі індексу людського розвитку. Традиційно вважалось, що інтелект – це якість, притаманна окремій людині. Проте останнім часом у світі робляться спроби виміряти сукупний інтелект цілого народу, іншими словами - інтелектуальний потенціал нації. Сукупний інтелект нації, та й людства в цілому, є інтелектом не лише суспільства, але й природи. Пізнання природою власної сутності й саморегуляція у природі мають бути тісно взаємопов'язаними. Просування людини в пізнанні природи є вражаючим, але воно є ще далеким від пізнання її дійсної сутності, її власного природного буття й духовного світу. Донині в науці триває дискусія щодо походження людини, ставиться під сумнів ще недавно, здавалось, цілком обґрунтована теорія інтелектуальних і фізичних можливостей людини. Відтак, на початку ХХІ ст. залишається актуальним пошук філософськими школами шляхів щодо самопізнання самоорганізованої людини.

Опанування гармонії відносин *людини суспільної з людиною природною* є наріжним каменем сталого розвитку. Звідси – нагальним завданням освіти має стати орієнтація на пізнання людини в єдності природного, суспільного, індивідуального і духовного, оскільки самопізнання – це не лише перший крок до мудрості, але й суттєва передумова сталого розвитку. Осмислення ролі й місця людини у природі й у космосі, що, як і людина, є також самоорганізованими системами, сприятиме пізнанню сутнісних основ їх буття у Всесвіті.

Феномен інтелектуального капіталу ще повністю не вивчений і потребує осмислення, але вже сьогодні очевидно, що саме він стає основним чинником економічного розвитку, змінюючи характер суспільного відтворення і його цільові орієнтири. У теперішньому глобалізованому світі конкурентоспроможність націй найперше визначається рівнем їх освіченості. Статистичні показники і очевидна різниця у якості життя в різних країнах неспростовно свідчать про те, що існує безпосередній зв'язок між розвитком освіти і досягненнями в економіці, місцем країн у геополітичній таблиці про ранги.

Удосконалення системи освіти є одним із стратегічних ресурсів розвитку економіки, культури, техніки, соціальної сфери, визначальним елементом конкурентоспроможності країни. Удосконалення системи освіти безпосередньо пов'язане з розвитком людських ресурсів країни, які зумовлюють її конкурентоспроможність, спрямованість, темпи, стабільність економічного розвитку; підвищення якості життя населення. У зв'язку з цим, потрібно засобами освіти формувати інтелектуальну особистість у процесі здобуття нею освіти, адже розвиток і процвітання будь-якої країни обумовлюється знанням народу та інтелектуальними ресурсами, які, своєю чергою, формуються й накопичуються у вигляді природної потреби отримання глибокого інноваційного знання і компетентності у світі технологій.

Звідси – метою інтелектуального суспільства є задоволення потреби в збагачених новими знаннями фахівцях, застосування наукових досягнень в певних економічних галузях і формування людських цінностей. Лише ті нації, які спроможуться сформувати таку творчу особистість, яка забезпечить соціально-економічний розвиток, інноваційний ринок і буде вміти управляти у сфері високотехнологічних виробництв, будуть успішними в епоху гострої конкурентної боротьби у глобальному вимірі.

Отже, інтелектуальна нація – це нація освічена, яка освоїла науку, опирається на добре навчену й виховану особистість. Інтелектуальний же потенціал – це освічена особистість, здатна відповідати вимогам суспільства і служити на благо народу, гідно представляти свою країну на світовій арені в галузі економіки, політики і у всіх сферах життєдіяльності. У ХХІ ст. світ неспізнано змінився й нації не стільки конкурують товарами і послугами, скільки своїми соціальними цінностями та системами освіти, адже у сучасній економіці основне навантаження припадає якраз на інтелектуальний потенціал. Тому державам, які мають амбіції бути успішними, важливо дотримуватись сучасної і гнучкої системи освіти, належить навчати своїх громадян, щоб підвищити їх інтелектуальний потенціал для того, щоб бути конкурентоспроможними. І якщо раніше вважалось, що освіта – це мало не приватна справа кожної людини, то нині на рівні держави освіченість населення, його здатність здійснювати менеджмент інформації стали одним з найважливіших конкурентних переваг на міжнародній арені.

З економічної точки зору освіта у глобалізованому світі виконує три основні функції:

- є ланкою, що передає знання від покоління до покоління, місцем навчання кваліфікованої робочої сили, здатної генерувати і ефективно використовувати знання, сприяючи тим самим поліпшенню продуктивності праці;
- завдяки фундаментальним і прикладним дослідженням в університетах сприяє генеруванню нових знань;

- забезпечує передачу знань у промисловість за допомогою створення технопарків та наукових лабораторій.

Із загальногуманітарної, світоглядної точки зору ключовими функціями освіти є наступні:

- 1) виробляти у людини здатність перетворювати отримані відомості у знання;
- 2) створювати основу для того, щоб людина вмiла відокремлювати важливе від несуттєвого;
- 3) пробуджувати допитливість, інтерес до нового, вміння отримувати задоволення від процесу навчання. Це служить передумовами для того, щоб ефективного вчитися надалі - протягом усього життя.

Отже, освіта стала найважливішим фактором забезпечення конкурентоспроможності економіки держав, капіталом, який концентрується розвиненими державами для утримання й поліпшення своїх позицій в геополітичному просторі. Роль освіти в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку, зростання конкурентоспроможності держав і зміцненні їх позицій на світовому ринку і в світовому економічному співтоваристві постійно зростає. Так, Консультативний комітет з промисловим дослідженням і розвитку Комісії Європейського Союзу в докладному дослідженні кваліфікаційного рівня робочої сили в Європі дійшов висновку, що без конкурентоспроможної системи освіти не може бути конкурентоспроможної робочої сили, а без останньої - конкурентоспроможної економіки.

Важливим інтегральним економічним показником потенціалу людей і якості життя в окремо взятій країні, одним із універсальних вимірників ефективності у світі є **індекс людського розвитку** (Human Development Index). Щороку ООН після ретельно проведених досліджень публікує «Доповідь про розвиток людини», і саме в ньому відображені проблеми розвитку суспільства, але вже в світовому масштабі. При цьому слід урахувати, що показники, відображені в цій доповіді, фіксують стан справ із «запізненням» на два роки. Так, у «Доповіді про розвиток людини» за 2012 р. будуть представлені дані за 2010 р., дані за 2013 р. – у звіті 2015 р., дані за 2014 р. – у звіті 2016 р. і т.д.

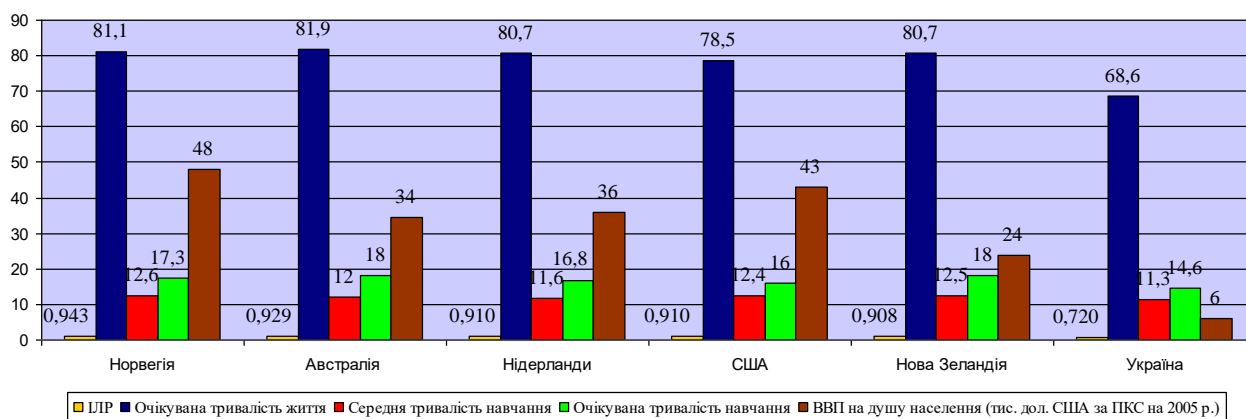
Індекс людського розвитку (ІЛР) – це спеціальний сукупний індекс, який на підставі відповідних показників дає узагальнюючу оцінку людського прогресу. Для визначення ІЛР застосовується чотири показники: тривалість життя; показник грамотності дорослого населення; валове охоплення всіма видами навчання; ВВП на душу населення.

Уперше ІЛР був розроблений . ООН в 1990 р. ІЛР розраховують для чоловіків і жінок, окремих соціальних та етнічних груп, а також регіонів. Рівень життя оцінюється через ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності в доларах США. Показник освіченості визначають як грамотність дорослого населення (2/3 індексу) і сукупну частку

учнів та студентів (1/3 індексу) з урахуванням середнього числа років навчання і стану системи освіти. Показник ВВП на душу населення - з урахуванням середнього світового значення його на душу населення. У разі досягнення країною вищих світових результатів за цим показником зростання доходів на душу населення розглядають як зменшення її граничного вкладу у людський розвиток. Загальноприйнятою є класифікація, згідно з якою країни з індексом людського розвитку менше 0,5 мають низький рівень людського розвитку, від 0,5 до 0,8 – середній, 0,8 і вище – високий рівень розвитку.

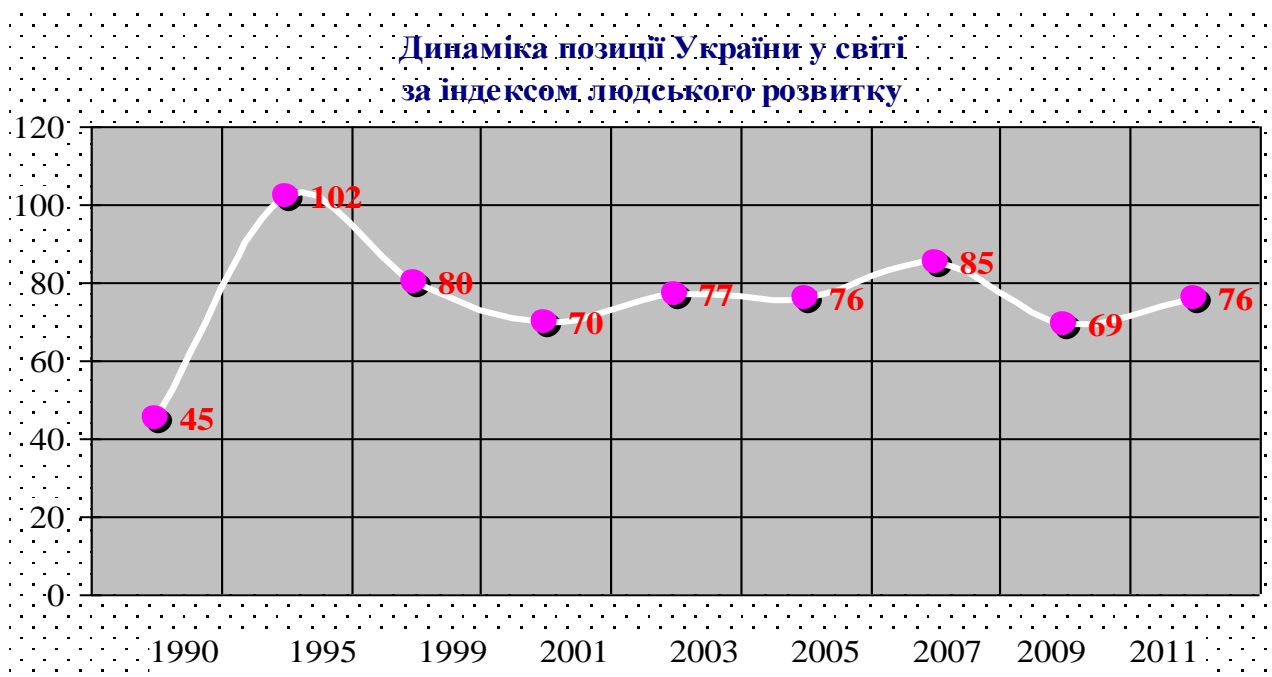
Показники України у світовому рейтингу країн за ІЛР (2011 р.)

(До рейтингу було включено 187 країн. 1 місце – Норвегія; 2 місце – Австралія; 3 місце – Нідерланди; 4 місце – США; 5 місце – Нова Зеландія; **Україна** – 76 місце)*

За індексом освіти Україна посіла 30 місце у світі; за індексом гендерної нерівності – 57; за індексом ВВП на душу населення – 1000 (середньосвітовий показник становить 8 229 дол. США); за індексом тривалості життя – 129 (чоловіки – 62 роки, жінки – 74).

* Джерело: [Human Development Index \(HDI\) – 2011](http://hdr.undp.org/en/statistics/) Rankings [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/statistics/>

До речі, в іншому рейтингу, згідно з індексом економіки знань, який запропонований Світовим банком в рамках програми «Знання для розвитку», Україна за показниками вищої освіти і рівня грамотності населення у 2009 р. займала 26 місце у світі, випередивши, наприклад, такі країни, як Італія та Росія.

Ключову роль у процесі соціального залучення відіграє доступність якісної освіти. Загалом населення України має доступ і до загальної, і до професійної освіти, включаючи вищу. Наразі у нашій країні не спостерігається жодних гендерних обмежень у доступі до всіх рівнів освіти, а серед населення, охопленого вищою освітою, навіть існує гендерний дисбаланс на користь жінок. Головною причиною зниження рівня охоплення дітей дошкільною освітою, що забезпечує не тільки догляд за дітьми, а й підготовку їх до школи, є різке скорочення мережі дошкільних навчальних закладів під час перехідного періоду, особливо в сільській місцевості. Невідвідування дошкільних навчальних закладів, як і виховання у переповнених закладах, позбавляє дитину вкрай необхідних рівних стартових можливостей та може створити передумови відторгнення у майбутньому.

Демографічні зрушення зумовили і скорочення загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості та в ряді міст. Нестача кваліфікованих вчителів та сучасного матеріально-технічного обладнання позначилась на якості освіти. Такі обставини зумовлюють відторгнення певних груп дітей від освіти, особливо в сільській місцевості, і врешті-решт призводять до соціального та економічного відторгнення. Система середньої професійної освіти не в змозі належним чином забезпечити інтеграцію молоді до ринку праці. Навчальні програми часто не узгоджуються з потребами потенційних роботодавців та

змiнами на ринку працi, тому можливостi подальшого працевлаштування випускникiв таких закладiв обмеженi.

Окремi групи, такi як дiти ромського населення, особливо вiдчувають вiдторгнення вiд освiти. Несистематичне вiдвiдування школи, через вiдсутнiсть усвiдомлення батьками важливостi здобуття освiти для майбутнього добробуту iх дiтей, призводить до низької успiшностi та зменшує перспективи iх залучення. Дiти з iнвалiднiстю також стикаються з труднощами залучення до освiти. Лише половина дiтей та пiдлiткiв з фiзичною або розумовою iнвалiднiстю вiдвiдують школи. Основними факторами, що перешкоджають iнтеграцiї цих дiтей у звичайнi шкiльнi та студентськi колективи, є наявнiсть фiзичних перешкод, вiдсутнiсть методик навчання, адаптованих до iх особливих потреб.

Цi та iншi проблеми в українськiй освiтi не є нездоланими. Наявнiсть полiтичної волi до iх вирiшення на належного фiнансування можуть забезпечити пiдвищення якостi освiти i, вiдповiдно, бiльш конкурентнi позицiї України за показником iндексу людського розвитку.

7.6. Прогнозування розвитку освiти. Прогнозування у всiх його формах i видах, й освiта тут не є винятком, є важливим iнструментом суспiльного прогресу. Прогнози (вiд грец. *prognosis* – передбачення), повиннi передувати плануванню тих чи iнших заходiв i крокiв у сферi освiти, озброюючи iдеологiв i втiлювачiв змiн науковими рекомендацiями.

Прогноз – це визначенi на базi сценарних припущень характеристики соцiально-економiчного розвитку держави, окремих галузей економiки (сфер дiяльностi), окремих адмiнiстративно-територiальних одиниць у прогнозованому перiодi для обгрунтування i прийняття конкретних управлiнських рiшень органами державної влади та органами мiсцевого самоврядування

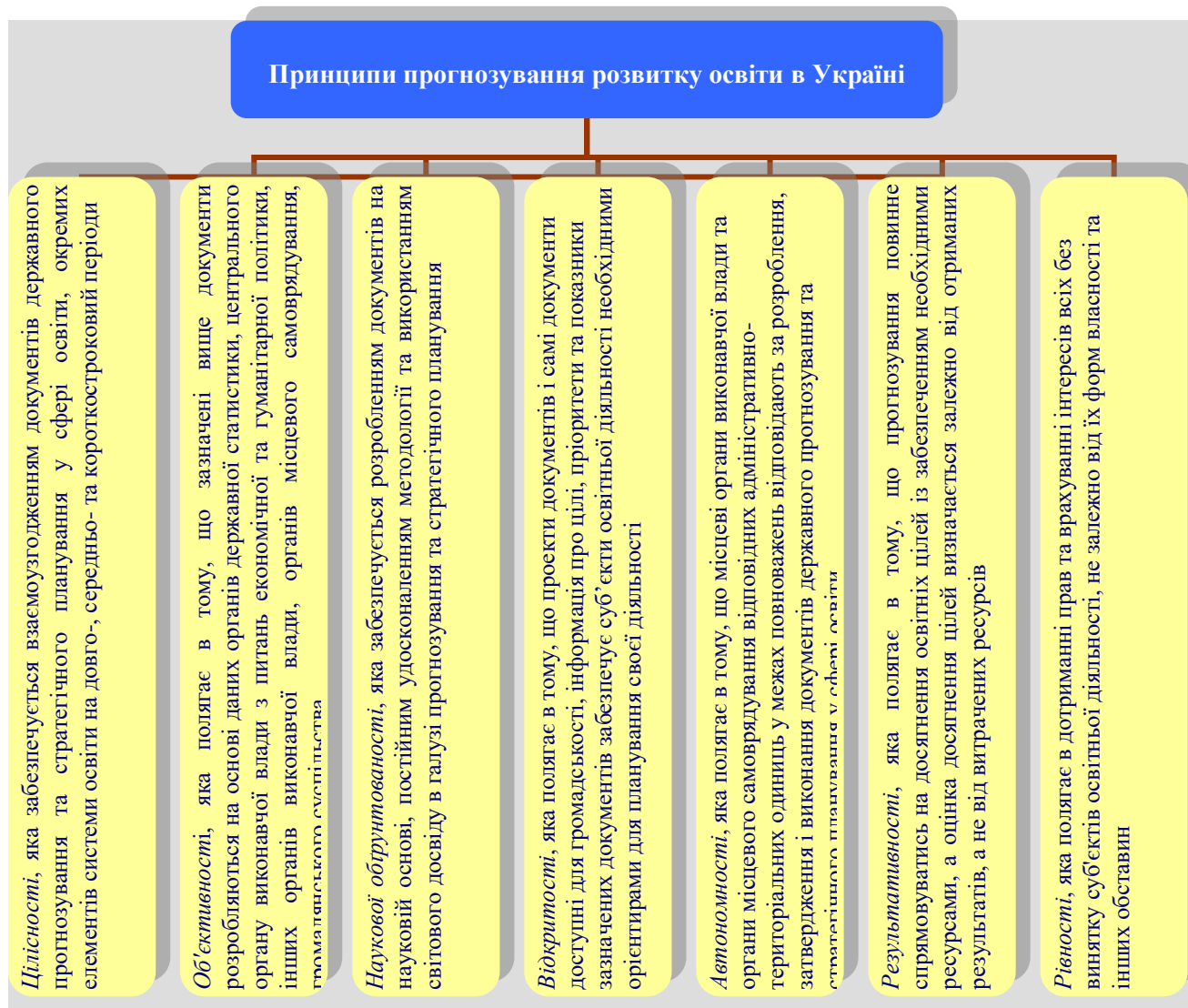
Специфiка системи освiти полягає в тому, що результат освiтнього процесу має вiдкладений характер, тобто набiр загальноосвiтнiх i професiйних знань, навичок i умiнь, закладених в освiтнi програми, дадуть вiддачу у кращому випадку через 3 – 5 рокiв. Це означає, що самi освiтнi програми повиннi в значнiй мiрi орієнтуватися на тi далеко не очевиднi перспективнi потреби, якi сьогоднi тiльки формуються. Бiльш того, в умовах розвитку альтернативних освiтнiх програм, що реалiзуються поза рамками традицiйної системи освiти, швидкого зростання iнфраструктури i розширення змiсту дистанцiйного навчання, формування реальної потреби у навчаннi протягом усього життя («*lifelong learning*») система освiти змушена все бiльшою мiрою орієнтуватись на перспективнi потреби ринку працi й формувати стратегiчне бачення свого розвитку з урахуванням цих потреб i глобальних тенденцiй, що визначають формування нових i змiна iснуючих ринкiв квалiфiкованих фахiвцiв. При цьому часовий горизонт такого бачення, як правило, складає

5 – 10 і більше років, що істотно перевищує звичайні терміни, прийняті для розроблення державних адміністративних програм і планів заходів щодо їх реалізації.

Саме прогнозування як спосіб наукового передбачення на віддалену перспективу є основою соціального планування. На відміну від плану, для якого зазвичай характерним є одновимірне вирішення тієї чи іншої проблеми (прикладом такого плану є документ під назвою «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки»), прогнозування освіти є багатоваріантним; забезпечується можливість вибору того чи іншого варіанту розвитку.

Державне прогнозування – це функція державного управління, спрямована на визначення прогнозних показників розвитку держави, окремих галузей економіки (сфер діяльності) та окремих адміністративно-територіальних одиниць на довго-, середньо- та короткостроковий період.

В Україні державне прогнозування освіти повинне здійснюватись на підставі Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України».

У процесі прогнозування розвитку освіти необхідно зважати на низку особливостей. По-перше, відбиток накладає тісний взаємозв'язок між процесами в освіті та в економіці. По-друге, об'єктом відтворення освіти і прогнозування її розвитку є люди з їх індивідуальними запитами і здібностями. Ця обставина надає прогнозуванню більшої, ніж у галузях матеріального виробництва, невизначеності. По-третє, система освіти повинна не тільки чутливо реагувати на повсякчасні виклики інформаційного суспільства, але й готувати кваліфіковані кадри з випередження.

У цих умовах значно зростає роль різного роду прогностичних досліджень системи освіти. В Україні та в інших державах використовуються різні підходи, спрямовані на оцінку перспективних тенденцій розвитку освіти. Традиційні підходи більшою мірою орієнтуються на моделювання процесів розвитку освітньої системи і прогнозування на цій основі її кількісних показників з урахуванням очікуваних демографічних тенденцій та оцінки потреб у спеціалістах різних секторів економіки. Найбільш відомими в цій області є прогнози розвитку освіти і зайнятості на ринку праці, що здійснюються в США. Такі

прогнози розробляються «згори» на 10 років за принципом «парасольки» і охоплюють такі показники, як чисельність студентів за рівнями освіти, професорсько-викладацький персонал, обсяги фінансування та інші горизонтальні кількісні індикатори. Прогнози зайнятості також розробляються з десятирічним горизонтом. В їх основі лежать ряди статистичних даних та моделі розрахунку прогностичних показників для понад п'ятисот спеціальностей. У числі прогнозованих індикаторів - чисельність зайнятих, зміни в чисельності зайнятих, кількість самозайнятих, середньорічні обсяги вакансій (у тому числі нових робочих місць). Ці дані представляються в розрізі рівнів і категорій освіти, необхідних для заняття відповідних робочих місць. Іншим прикладом проекту подібного роду є дослідження впливу технологічних і структурних змін на перспективи зайнятості, проведене Інститутом перспективних технологічних досліджень Європейської Комісії.

Зазначені прогнози активно використовуються для планування розвитку системи освіти і володіють безумовними перевагами. Наприклад, Бюро статистики праці США протягом багатьох років друкує аналітичні прогнози, які є найбільш продаваною офіційною статистичною публікацією в США. Тим не менше, подібні кількісні прогнози не охоплюють найважливіших якісних показників, не характеризують такі важливі чинники, як задоволеність роботодавців якістю підготовки фахівців, попит на ті чи інші компетентності. Кількісні прогнози, як правило, не враховують ймовірні сценарії розвитку подій. Головним же недоліком таких оцінок є припущення про «заданість» майбутнього, прогнози мають характер передбачення, в них не розглядаються різні варіанти розвитку подій в їх взаємозв'язку з освітньою політикою, можливих сценаріїв економічного розвитку і т.і.

В умовах розвитку економіки, швидкої зміни технологій, нової якості соціуму можна передбачити, що сучасна освіта, а також освіта майбутнього – це освіта, що базується на високотехнологічних засобах навчання, характеризується значною мобільністю, універсальністю та фундаментальністю. Невпинна глобалізація повсякчас потребує гнучких підходів до організації освіти у країні, переходу від ретрансляційних педагогічних технологій до проектування педагогічних процесів, набуття школярами і студентами життєво важливих компетентностей шляхом глибокого і осмисленого набуття теоретичних знань і практичних навичок. На стадії прогнозування слід урахувувати низку обставин:

- у якому стані перебуває нині освіта в контексті інноваційного розвитку країни, задоволення попиту ринку праці та на тлі світових лідерів в освіті;
- якими є нові орієнтири розвитку освіти та яких нових якісних їх показників прагнемо досягнути;

- які часові рамки встановлюються для досягнення того чи іншого проміжного етапу та реалізації нової стратегії в цілому; які кадрові, технологічні, фінансові ресурси держава виділятиме на реалізацію нової освітньої стратегії.

Для всебічного урахування вищевказаних факторів у розвинутих країнах використовується система методів, заснована на залученні широкого кола експертів - Форсайт (від англ. *foresight* – передбачення), яка служить основним інструментом довгострокового прогнозування перспектив розвитку освіти, соціально-економічної сфери, науки і технологій у провідних країнах світу. У рамках національних програм Форсайт ведеться систематична робота щодо виявлення найважливіших напрямків розвитку науки і технологій на період до 25 – 30 років й оцінці їх впливу на освіту, економіку і суспільство. Таке прогнозування здійснюється на період 10 – 15 років на основі моніторингу довгострокових соціально-економічних тенденцій, а також комплексу заходів щодо експертної та аналітичної оцінки перспектив розвитку освіти. У процесі цієї роботи належить виявити найважливіші виклики майбутнього і проводити їх відкрите систематичне обговорення зацікавленими сторонами – урядом, бізнесом, науковим і освітнім співтовариством, громадськими організаціями. Такий діалог сприяв би досягненню суспільного консенсусу щодо стратегічних напрямків розвитку освіти в Україні.

Основними завданнями дослідження такого роду можуть бути оцінка якості, доступності та ефективності освіти і пропозиції щодо заходів, які можуть бути вжиті державою для подолання існуючих перешкод з урахуванням перспективних тенденцій соціально-економічного розвитку. В умовах глобалізації та формування економіки, в якій здатність генерації, практичного використання та поширення знань стають життєво важливими, використання нових технологій пошуку та реалізації конкурентних переваг стає неодмінною умовою зростання. У зв'язку з цим формування конкурентоспроможності системи освіти, що буде адекватно відповідати новим викликам, стає одним з найважливіших державних завдань.

Швидкі зміни базових технологій, що лежать в основі сучасних виробництв, різке підвищення частки послуг, загострення міжнародної і внутрішньої конкуренції спонукають до необхідності не тільки освоєння великих обсягів знань, а й уміння вчитися у процесі роботи, освоювати нові області знань, а деколи і просто змінювати професію. Так, за оцінками компанії City & Guilds, у Великій Британії значна кількість працівників змушені кілька разів протягом життя змінювати професію, а за прогнозами, до 2025 року в середньому протягом життя працівник буде змінювати професію до двох десятків разів. В

умовах демографічної кризи та енергетичного дефіциту в Україні практично єдиним реальним фактором економічного зростання стане підвищення продуктивності праці, джерелами якого в значній мірі є інформаційні технології, освіта та підготовка кадрів, реалізація результатів наукових досліджень у вигляді інноваційних товарів і послуг.

Нині стало очевидним, що тільки прогностичний підхід до розвитку освіти дозволить необхідно точно врахувати нові тенденції в розвитку суспільства, всіх його сфер, виробництва, специфічних видів діяльності, таких як правоохоронної, юридичної, наукової, педагогічної, інформаційної тощо. Саме в таких умовах необхідно здійснити своєрідне «стикування» результатів економічного, соціального, науково-технічного, виробничо-технологічного, інформаційного і власне освітнього прогнозування. Системне міждисциплінарне прогнозування необхідне для внесення своєчасних оперативних коректив до прогностичної моделі випускників навчальних закладів різних типів, професійно-кваліфікаційних характеристик фахівців, навчальних планів і програм, підручників, навчально-методичних посібників, які визначають хід і результат цілеспрямованого процесу виховання, навчання і розвитку людини, її самоосвіти.

У таких умовах значно зростає роль прогнозування наукових знань, змісту освіти, у результаті яких буде отримано випереджувальну інформацію про можливі перспективи розвитку тих чи інших галузей виробництва, характер і об'єкти праці. така інформація необхідна для побудови оптимальних кваліфікаційних характеристик, навчальних планів і програм, їх оперативного коригування.

Без етапу прогнозування в освіті неможливо повною мірою врахувати мінливість у сучасному виробництві та інших видах діяльності, підготувати матеріально-технічну базу навчальних закладів, підручники та навчально-методичні посібники, провести підготовку і перепідготовку науково-педагогічних працівників, тобто здійснити з необхідним випередженням увесь комплекс заходів, які визначають якість підготовки фахівців.

Щоб скласти широку картину того, як система освіти повинна відповідати на виклики, що повинен зробити уряд, щоб допомогти системі освіти бути адекватною новим вимогам, які ймовірно варіанти розвитку подій можливі у довгостроковій перспективі, як можна використовувати сучасні освітні технології для підвищення якості й доступності освіти, підвищення ефективності освітньої системи тощо, необхідно виходити за рамки аналітичних досліджень. Необхідна широка громадська платформа для дискусії щодо напрямів розвитку української освіти за участю роботодавців, педагогів, учених, чиновників і менеджерів системи освіти, «третього сектору» (неурядові організації), споживачів освітніх послуг (учнів старших класів, студентів, їх батьків) до обговорення проблем, які

стоять перед ними сьогодні й можуть виникнути протягом наступних п'яти, десяти чи п'ятнадцяти років. Фактично це обговорення має відігравати роль попереднього аналізу поточної ситуації, в результаті якого повинні бути описані можливі сценарії, визначені заходи щодо розвитку системи освіти і, у підсумку, сформовано інтегроване бачення перспектив розвитку системи освіти.

Питання для самоконтролю

1. *Чи згодні Ви з думкою, що у сучасному українському суспільстві поки що немає єдиного стійкого уявлення про роль освіти у процесі розвитку як окремої особистості, так і країни в цілому? Відповідь обґрунтуйте.*
2. *Встановіть взаємозв'язок між наукою та освітою через аналіз чотирьох напрямів наукознавчого розподілу.*
3. *Поміркуйте, чому відбулася зміна орієнтації від «освіти на все життя» на «освіту впродовж усього життя»?*
4. *Поясніть, чому теорія «людського капіталу» розглядає людину як «активи», а не як «витрати»? Прорефлексуйте, як Ви примножуєте власний капітал?*
5. *Доведіть необхідність реалізації стратегії сталого людського розвитку у ХХІ ст. Встановіть, яку роль у цій стратегії відіграє освіта.*
6. *Висловіть свою думку щодо того, як можна збільшити показник індексу людського розвитку України.*
7. *Як Ви вважаєте, чому необхідно прогнозувати розвиток освіти? Висловіть власне бачення того, якою буде освіта через 10 років.*

Література

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.
2. Дейлі Герман. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Герман Дейлі. – К.: Інтел-сфера, 2002. – 312 с.
3. Дюркгейм Э. Социология образования / Э. Дюркгейм ; [под ред. В. С. Собкина и В. Я. Нечаева]. – М.: ИНТОР, 1996. – 234с.
4. Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос ; [перекл. з англ. М. Олійник]. – Львів: Літопис, 2005. – 542с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.
6. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. –

К.: Грамота, 2007. – 576 с

7. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк – К.: ЗнанняУкраїни, 2003. – 450 с.

8. Смирнов В. Т. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / В. Т.Смирнов, И. В.Сошников, В. И. Романчин, И. В. Скоблякова ; [под ред. д.э.н., профессора В. Т. Смирнова]. – М.: Машиностроение-1, Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.

9. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 [3] с. – (Philosophy).

10. Фуллан М. Сили змін: Вимірювання глибини освітніх реформ / М. Фуллан ; [пер. з англійської Галина і Роман Шиян]. – Л. : Літопис, 2000 – 272 с.